

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v106.2025.29>*О. С. Яковлев*

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ФОРМИ ЗЛОВЖИВАНЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ УЧАСНИКАМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми. Зловживання процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства є однією з актуальних проблем сучасного судочинства, що негативно впливає на ефективність правосуддя та порушує принципи добросовісності, справедливості та рівності сторін. В процесі розвитку юридичної науки та суспільних правовідносин постає необхідність у вдосконаленні механізмів запобігання такому правовому явищу, як зловживання правом, зокрема через наукові дослідження як окремих вчених-правників, так і актуальної судової практики.

Дана стаття висловлює характеристику та форми зловживань учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства своїми процесуальними правами. Дослідження показує, що забезпечення реального доступу до правосуддя та врегулювання процедурних питань є ключовими для захисту прав та інтересів таких учасників цивільного, господарського та адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Статтею 3 Конституції України [1] регламентовано зміст і спрямованість діяльності держави на права і свободи людини та їх гарантії, а також визначено головний обов'язок держави, який полягає в утвердженні і забезпеченні прав і свобод людини.

Статтею 8 Конституції України задекларовано принцип верховенства права, який гарантується при зверненні до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України, а статтею 21 Конституції України закріплено рівність людей у своїй гідності та правах, які в свою чергу є невідчужуваними та непорушними.

Статтею 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2] визначено завдання суду який, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Завданням цивільного, господарського та адміністративного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення судових справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів учасників такого судочинства.

Законодавче правове регулювання такого правового явища, як «зловживання процесуальними правами» у процесуальних кодексах Україні відбулось на підставі Закону України №2147-VIII від 03.10.2017 року «Про внесення змін

до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [3] (надалі за текстом – Закон України №2147-VIII), що в свою чергу свідчить про актуальність даної правової проблеми зловживання процесуальними правами учасниками судочинства та нагальну потребу в розвитку національного процесуального законодавства в цій частині.

Отже, на підставі Закону України №2147-VIII з 15.12.2017 року Господарський процесуальний кодекс України [4] (надалі за текстом – ГПК України), Цивільний процесуальний кодекс України [5] (надалі за текстом – ЦПК України), Кодекс адміністративного судочинства України [6] (надалі за текстом – КАС України) було викладено у новій редакції та впроваджено принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами, а саме п. 11) ч. 3 ст. 2 ЦПК України, п. 11) ч. 3 ст. 2 ГПК України, п. 9) ч. 3 ст. 2 КАС України.

Крім того, ч.2 ст. 43 ГПК України, ч.2 ст. 44 ЦПК України та ч.2 ст. 45 КАС України законодавець навів форму зловживань процесуальними правами, а саме перелік дій, що суперечать завданню судочинства та які, залежно від конкретних обставин, суд може визнати зловживанням процесуальними правами, зокрема:

1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

В той же час, ГПК України, ЦПК України та КАС України законодавчо не визначено чіткого та вичерпного поняття, як «зловживання процесуальними правами», оскільки характеристика зловживань процесуальними правами залежить від конкретних обставин та дій та/або бездіяльності учасника судочинства та встановлюється судом окремо в кожній конкретній справі на підставі суб'єктивної думки судді, який має відмежовувати правомірне користування процесуальними правами від неправомірного використання цих прав.

Заборона на зловживання процесуальними правами встановлена як в нормах міжнародних актів, так і в цілій низці рішень Європейського суду з прав людини.

Статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7] передбачено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Цікаве та доволі точне визначення поняття «зловживання процесуальними правами» надав Верховний Суд у складі Касаційного цивільного суду у своїй постанові від 03 червня 2020 року у справі № 318/89/18 (провадження № 61-128св19) [8], а саме: «Зловживання процесуальними правами – це протиправне, недобросовісне та неналежне використання учасником справи (його представником) належних йому процесуальних прав, що виражається у винних процесуальних діях (бездіяльності), які зовні відповідають вимогам цивільних процесуальних норм, але здійснюються з корисним або особистим мотивом, що спричиняє шкоду інтересам правосуддя у цивільних справах та (або) інтересам учасників справи, чи недобросовісна поведінка в інших формах».

Отже, єдине джерело виникнення законодавчого регулювання питання зловживання процесуальними правами у процесуальних кодексах України, а саме Закон України №2147-VIII, свідчить про пов'язаність та нерозривність цього поняття – зловживання процесуальними правами: в ЦПК України, ГПК України та КАС України, а отже про необхідність наукового дослідження зловживання процесуальними правами в сукупності та у системному зв'язку між собою в розрізі різних форм судочинства.

Таким чином, для чіткого розуміння правової сутності поняття «зловживання процесуальними правами» необхідно визначити класифікацію та форми таких зловживань.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання теоретичного, правового та процесуального осмислення феномена зловживання правами, в тому числі й процесуальними у судочинстві досліджувались у працях багатьох науковців.

Однак, незважаючи на усталений інтерес дослідників до проблем зловживань процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства, дане питання є недостатньо вивченим і потребує подальших наукових досліджень.

Слід також зазначити, що активну участь у дослідженні, систематизації та узагальненні судової практики, в тому числі щодо питання визначення класифікації та форм зловживань здійснює безпосередньо Верховний Суд, що прямо передбачено ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Метою статті є визначення класифікації та форм зловживань процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства як з точки зору норм права, так і точки зору практики Верховного Суду.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи норми права та правові висновки Верховного Суду, можна здійснити певну класифікацію зловживання процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства за наступними критеріями:

1. За формою прояву:

- подання завідомо безпідставних позовів та/або скарг, які не мають на меті захист або відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, але подаються з метою затягування судового процесу;
- необґрунтоване подання заяв/клопотань, які не мають меті сприянню розгляду справи у суді, але подаються з метою ускладнення судового процесу;
- заявлення безпідставних відводів суддям, як один із засобів затягування розгляду справи у суді;
- маніпуляція з підсудністю та/або із автоматизованим розподілом судових справ між суддями, зокрема шляхом подання кількох однакових позовів до різних судів та/або подання кількох позовів до одного і того ж суду.

2. За суб'єктом зловживання, вчинені:

- учасником у справі: сторона або третя особа;
- стороною у справі: позивач або відповідач;
- представником учасника або сторони у справі, в тому числі адвокатом;
- фізичною особою, юридичною особою, органом державної влади або місцевого самоврядування;
- посадовою особою, прокурором, експертом, спеціалістом тощо.

3. За метою зловживання:

- затягування судового розгляду справи, з метою уникнення відповідальності та/або відтермінування ухвалення та/або виконання судового рішення;
- створення перешкод для інших учасників у справі, з метою ускладнення останнім захисту їх прав, свобод та інтересів;
- досягнення неправомірних переваг, використовуючи процесуальні права всупереч їх призначенню тощо.

На думку судді Верховного Суду, к.ю.н., доцента Сакари Н. Ю. на даний час в науці процесуального права зловживання процесуальними правами визначається як:

- правопорушення;
- особливий вид процесуального правопорушення;
- різновид правової поведінки (правомірної чи неправомірної);
- вихід за межі суб'єктивного права;
- реалізація права всупереч його меті;
- недобросовісне здійснення права [9].

Отже, ознакою зловживання процесуальними правами є конкретні дії та/або бездіяльність учасника судочинства, які з однієї сторони спрямовані на реалізацію суб'єктивних прав, наданих суб'єкту зловживання – учаснику судочинства процесуальним законодавством, а з іншої сторони такі права використовуються цим суб'єктом всупереч їх призначенню, тобто суперечать завданню судочинства.

Таким чином, перелік характеристики та форми зловживань процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства не є вичерпним, оскільки будь-яке, по суті, процесуальне право учасника судочинства може бути використане таким учасником всупереч його призначенню та буде суперечити завданню судочинства – захисту порушених,

невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів учасників такого судочинства.

В той же час, саме на суд покладено обов'язок запобігання зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вжиття заходів для виконання ними їхніх обов'язків, внаслідок чого актуальна судова практика вирішує проблеми кваліфікації зловживання процесуальним правом як правової категорії, зокрема у багатьох постановках Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду та Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду викладені дієві думки та висновки по даній проблематиці.

Отже, наявність різних точок зору вчених-практиків та судової практики щодо досліджуваного питання зловживання процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства свідчить про актуальність даної теми як в наукових колах, так і в практичному застосуванні при здійсненні судочинства.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, резюмуюмо, що зловживання процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства є нагальною проблемою, що впливає на якість правосуддя та ефективність судової системи. Однак, через відсутність вичерпного законодавчого визначення поняття зловживання, основна роль у кваліфікації відповідної поведінки покладається саме на суд. Різноманітність можливих форм зловживань свідчить про необхідність подальшого наукового вивчення цього правового феномену та розробки єдиних підходів для їх правового аналізу. Судова практика Верховного Суду відіграє провідну роль у цьому процесі, однак залишається відкритим питання гармонізації цих підходів із міжнародними правовими стандартами, зокрема із практикою ЄСПЛ. Отже, ефективна протидія зловживанням процесуальними правами можлива у випадку поєднання нормотворчої, судової та наукової діяльності в даній сфері.

Література

1. Конституція України // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Про судоустрій і статус суддів: ЗУ від 19 черв. 2015 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: ЗУ від 03.10.2017 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. ст. 436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/ed20171003#Text>
4. Господарський процесуальний кодекс України // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6, ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/conv#n1490>
5. Цивільний процесуальний кодекс України // *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/conv#n6037>
6. Кодекс адміністративного судочинства України // *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, №37, ст. 446 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n9495>
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини, ЗУ // *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

8. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного від 03 червня 2020 року у справі № 318/89/18 (провадження № 61-128св19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675396>

9. Принципи добросовісності та зловживання процесуальними правами, узагальнення судової практики Верховного Суду (презентація), суддя Верховного Суду, к.ю.н., доцент Сакара Н. Ю. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Princ_dobroso.pdf

Анотація

Яковлев О. С. Класифікація і форми зловживань процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства. – Стаття.

У статті досліджено таке правове явище, як зловживання процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства як одну з ключових загроз для ефективного функціонування правосуддя в Україні. Наведено форми та здійснено класифікацію таких зловживань за різними критеріями.

Викладено комплексний аналіз чинного процесуального законодавства, зокрема положень Конституції України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, норм міжнародного права, а також практики Верховного Суду.

Окрему увагу приділено Закону України №2147-VIII від 03.10.2017 року, який закріпив на законодавчому рівні поняття неприпустимості зловживань процесуальними правами, а також наведено конкретні приклади форм таких зловживань, зокрема подання безпідставних позовів, маніпулювання автоматизованим розподілом справ, подання скарг на рішення, що не підлягають оскарженню, а також інші дії, які спрямовані на затягування судового розгляду або створення штучних процесуальних перешкод.

Стаття визначає чітку класифікацію зловживань за формами прояву, суб'єктивним складом і метою вчинення. Зокрема, наведено навмисне затягування судового розгляду, недобросовісне використання механізмів підсудності, умисне перешкодження іншим учасникам судового процесу в реалізації їх прав тощо.

Зроблено висновок про відсутність законодавчо закріпленого дефінітивного поняття «зловживання процесуальними правами», що зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження і судового тлумачення для забезпечення єдності правозастосування. Стаття акцентує увагу на потребі системного оновлення нормативного обґрунтування з урахуванням міжнародних стандартів та практики ЄСПЛ.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, процесуальне право, цивільне судочинство, господарське судочинство, адміністративне судочинство, принцип добросовісності.

Summary

Yakovlev O. S. Classification and forms of abuse of procedural rights by participants in civil, commercial and administrative proceedings. – Article.

The article explores the legal phenomenon of abuse of procedural rights by participants in civil, commercial, and administrative proceedings as one of the key threats to the effective functioning of justice in Ukraine. It presents various forms of such abuse and classifies them based on different criteria.

A comprehensive analysis of current procedural legislation is provided, including the provisions of the Constitution of Ukraine, the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, international legal norms, as well as the practice of the Supreme Court.

Particular attention is given to the Law of Ukraine No. 2147-VIII dated October 3, 2017, which introduced the legislative concept of inadmissibility of procedural rights abuse. The article also presents concrete examples of such abuses, including the filing of groundless lawsuits, manipulation of the automated distribution of cases, submission of complaints against non-appealable decisions, and other actions aimed at delaying court proceedings or creating artificial procedural obstacles.

The article establishes a clear classification of abuses based on their forms of manifestation, the composition of subjects, and the purpose of their commission. Specifically, it addresses intentional delays in judicial proceedings, bad faith use of jurisdictional mechanisms, and deliberate obstruction of other participants in exercising their rights.

It concludes that there is no legislatively established definitive concept of “abuse of procedural rights,” which necessitates further scholarly research and judicial interpretation to ensure consistency in legal

practice. The article emphasizes the need for a systematic update of the normative framework in line with international standards and the case law of the European Court of Human Rights.

Key words: abuse of procedural rights, procedural law, civil proceedings, commercial proceedings, administrative proceedings, principle of good faith.